

УДК 343.343.5:343.241

DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.315-329

А. Г. Мартіросян,

кандидат юридичних наук, адвокат, військовослужбовець

A. H. Martirosyan,

Candidate of Law, Lawyer, Military Serviceman

email: artur.lutsk82@gmail.com

ORCID 0009-0000-0034-1559

НЕДОСКОНАЛІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СЗЧ: ПРОБЛЕМА НЕДИФЕРЕНЦІЙОВАНОЇ САНКЦІЇ

IMPERFECTION OF CRIMINAL LAW REGULATION OF LIABILITY FOR UNAUTHORIZED ABANDONMENT OF A MILITARY UNIT: THE PROBLEM OF AN UNDIFFERENTIATED SANCTION

Стаття присвячена дослідженню недосконалості кримінально-правового реагування самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в аспекті недиференційованого характеру санкції статті 407 Кримінального кодексу України. Актуальність теми зумовлена потребою в забезпеченні справедливого та пропорційного кримінально-правового реагування на різні за змістом випадки самовільного залишення військової частини в умовах зростання кількості таких діянь та ускладнення фактичних умов проходження військової служби. У дослідженні використано формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий методи, а також аналіз судової практики. У роботі здійснено комплексний аналіз нормативної конструкції статті 407 КК України. Особливу увагу приділено її формалізованому характеру й використанню часового критерію як основного інструменту розмежування кримінально караної поведінки. Розкрито співвідношення диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання, а також особливості їхньої реалізації в правозастосовній практиці.

Ця робота ліцензується відповідно до [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

© Мартіросян А. Г., 2026

У межах дослідження встановлено, що чинна санкція статті 407 КК України має уніфікований характер і не забезпечує належного врахування різноманітності фактичних обставин вчинення діяння, зокрема умов проходження військової служби, стану здоров'я військовослужбовця, психоемоційного виснаження та інших об'єктивних чинників. Обґрунтовано, що за таких умов функція індивідуалізації покарання фактично переноситься у сферу судового розсуду, що зумовлює варіативність кримінально-правових наслідків і нестабільність правозастосовної практики. На основі аналізу судових рішень виявлено обмеженість можливостей врахування індивідуалізованих чинників у межах санкції та залежність кінцевого результату від застосування додаткових правових механізмів, зокрема звільнення від кримінальної відповідальності.

Окрему увагу приділено виявленню двох моделей кримінально-правового реагування на самовільне залишення військової частини – каральної та компенсаторної. Їхнє співіснування свідчить про внутрішню суперечливість нормативної конструкції та її неспроможність забезпечити справедливий результат без додаткового коригування. Зазначено, що така ситуація створює ризики порушення принципів правової визначеності, пропорційності та рівності перед законом, а також підвищує залежність правозастосування від дискреційних повноважень суб'єктів.

У висновках обґрунтовано, що недиференційований характер санкції статті 407 КК України обмежує можливості індивідуалізації покарання та не повною мірою відповідає вимогам справедливості й правової визначеності. Обґрунтовано доцільність переходу до диференційованої моделі кримінально-правового реагування, яка передбачала б врахування причин і умов вчинення діяння, фактичних умов проходження військової служби та поведінки особи після вчинення правопорушення, а також удосконалення санкційної конструкції з метою забезпечення стабільності правозастосовної практики.

Ключові слова: санкційна конструкція, диференціація відповідальності, індивідуалізація покарання, дискреційні повноваження суду, військові кримінальні правопорушення, правова визначеність, принцип пропорційності, кримінально-правове реагування.

The article is devoted to the study of the imperfection of criminal law regulation of liability for unauthorized abandonment of a military unit or place of service under martial law in the context of the undifferentiated nature of the sanction provided for in Article 407 of the Criminal Code of Ukraine. The relevance of the research is determined by the need to ensure fair and proportionate criminal law response to various forms of unauthorized abandonment of a military unit in the conditions of increasing number of such acts and complication of the factual conditions of military service. The paper provides a comprehensive analysis of the normative construction of Article 407 of the Criminal Code of Ukraine, in particular its formalized nature and orientation toward the temporal criterion as the main instrument for distinguishing criminally punishable conduct. The relationship between differentiation of criminal liability and individualization of punishment, as well as the peculiarities of their implementation in law enforcement practice, is examined.

The study establishes that the current sanction of Article 407 of the Criminal Code of Ukraine has a unified and undifferentiated character, which does not ensure proper consideration of the diversity of factual circumstances surrounding the commission of the act,

including conditions of military service, the servicemember's state of health, psycho-emotional exhaustion, and other objective factors. It is substantiated that under such conditions the function of individualization of punishment is effectively transferred to the sphere of judicial discretion, resulting in variability of criminal law consequences and instability of law enforcement practice. Based on the analysis of court decisions, the limited possibilities for taking individualized factors into account within the framework of the sanction and the dependence of the final outcome on the application of additional legal mechanisms, particularly exemption from criminal liability, are revealed.

Special attention is paid to identifying two models of criminal law response to unauthorized abandonment of a military unit – punitive and compensatory – whose coexistence demonstrates the internal inconsistency of the normative construction and its inability to ensure a fair result without additional corrective mechanisms. It is noted that such a situation creates risks of violating the principles of legal certainty, proportionality, and equality before the law, while simultaneously increasing the dependence of law enforcement on discretionary powers of authorized subjects.

It is concluded that the undifferentiated nature of the sanction provided for in Article 407 of the Criminal Code of Ukraine limits the possibilities for individualization of punishment and does not fully comply with the requirements of justice and legal certainty. The necessity of transition to a differentiated model of criminal law response is substantiated. Such a model should provide for consideration of the causes and conditions of the act, the factual conditions of military service, and the conduct of the person after the commission of the criminal offense, as well as improvement of the sanction structure in order to ensure stability and predictability of law enforcement practice.

Keywords: *sanction structure, differentiation of liability, individualization of punishment, judicial discretion, military criminal offenses, legal certainty, principle of proportionality, criminal law response.*

Постановка проблеми. Умови воєнного стану зумовили істотне зростання значущості кримінально-правового регулювання відповідальності за правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби. Одним із ключових інструментів такого регулювання є норма, передбачена статтею 407 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби. Санкція за самовільне залишення військової частини в умовах воєнного стану побудована на формалізованому підході до кримінально-правового реагування, що передбачає встановлення єдиного діапазону покарання незалежно від фактичних обставин вчинення діяння.

Фактичні обставини вчинення таких діянь зазначаються значною варіативністю. Вони охоплюють як випадки, зумовлені об'єктивними умовами проходження військової служби, так і поведінку, пов'язану зі свідомим ухиленням від її проходження. У правозастосовній практиці звертає на себе увагу використання різних правових механізмів реагування на відповідні діяння, зокрема пов'язаних із можливістю звільнення від кримінальної відповідальності. Це порушує питання про співвідношення законодавчо закріпленої санкції та додаткових правових інструментів, що застосовуються в конкретних ситуаціях.

Крім того, реалізація таких механізмів пов'язана з додатковими процедурними умовами, що може зумовлювати вплив позанормативних чинників на кримінально-правові наслідки.

Отже, поєднання формалізованого підходу до побудови санкції, різноманітності фактичних обставин вчинення діяння та особливостей правозастосовної практики формує комплекс теоретичних і практичних питань, що потребують наукового осмислення. Недиференційована санкція за ст. 407 КК України обмежує можливості індивідуалізації покарання та фактично переносить вирішення цієї проблеми у сферу судового розсуду, що зумовлює нестабільність правозастосовної практики. Саме тому проблема полягає не лише в суворості передбаченого покарання, а передусім у відсутності належної законодавчої диференціації кримінально-правового реагування на різні за змістом випадки самовільного залишення військової частини. Зазначене зумовлює потребу в дослідженні підходів до побудови санкції статті 407 КК України та визначення можливостей забезпечення диференціації кримінальної відповідальності в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правового регулювання відповідальності за самовільне залишення військової частини та проблеми призначення покарання досліджувались у працях Р. Ш. Бабанли, В. С. Березняка, Л. П. Брич, Р. А. Волинець, О. О. Дабіжи, В. В. Гольця та А. С. Поповича, З. А. Загинеї-Заболотенко, М. М. Коби, Т. Ніколаєнко й О. Осінського, О. О. Обіход, О. В. Ободовського, Ю. А. Пономаренка, О. П. Рябчинської, К. М. Плутиської та Д. А. Рябчинського, І. М. Федорчук та інших науковців.

Окремі аспекти кримінально-правового й кримінологічного аналізу військових правопорушень, зокрема дезертирства та проблем запобігання самовільному залишенню військової частини в умовах воєнного стану, висвітлено також у сучасному монографічному дослідженні А. О. Кавунської, М. В. Корнієнка та О. О. Шуги [1].

Аналіз наукових джерел свідчить, що більшість досліджень зосереджена на питаннях кваліфікації самовільного залишення військової частини, характеристиці складу правопорушення та особливостях правозастосування. Натомість проблема внутрішньої узгодженості кримінально-правових санкцій, зокрема їхньої відповідності ступеню суспільної небезпеки діяння та особи винного, не отримала належного самостійного висвітлення.

Так, попри наявність значного наукового доробку в досліджуваній сфері, питання недиференційованості санкції за самовільне залишення військової частини та її впливу на забезпечення справедливості кримінально-правового реагування залишається недостатньо розробленим, що зумовлює потребу в подальшому науковому аналізі.

Метою статті є дослідження недосконалості кримінально-правового регулювання відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби в аспекті недиференційованості санкції статті 407 Кримінального кодексу України та обґрунтування її невідповідності ступеню суспільної небезпеки діяння й особі винного.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод використано для дослідження кримінально-правових явищ у їх розвитку та взаємозв'язку. Формально-юридичний метод дав змогу здійснити аналіз нормативного змісту положень Кримінального кодексу України,

Мартіросян А. Г. Недосконалість кримінально-правового регулювання відповідальності за СЗЧ: проблема недиференційованої санкції

зокрема статті 407, а також пов'язаних із нею норм. Системно-структурний метод застосовано для дослідження місця відповідної норми в системі кримінального законодавства. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення нормативної моделі кримінально-правового реагування з підходами, сформованими в науковій доктрині. Аналіз та узагальнення судової практики, зокрема правових позицій Верховного Суду, дали нагоду виявити особливості застосування досліджуваної норми.

Виклад основного матеріалу. Із запровадженням в Україні воєнного стану на підставі Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 та його подальшого затвердження Верховною Радою України питання кримінально-правового забезпечення встановленого порядку несення військової служби набуло особливої актуальності. Одним із ключових засобів такого забезпечення є стаття 407 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби, а також за нез'явлення вчасно на службу без поважних причин [2].

Нормативна конструкція статті 407 КК України побудована за моделлю формального розмежування кримінально караної та некримінальної поведінки. Для цілей кримінально-правового оцінювання вирішального значення набувають не лише сам факт самовільної відсутності військовослужбовця, а й її тривалість, а також умови, за яких таке діяння вчинене.

У частині п'ятій статті 407 КК України законодавець пов'язує підвищений рівень кримінальної відповідальності з двома ознаками: вчиненням діяння в бойовій обстановці або в умовах воєнного стану, якщо така відсутність тривала понад три доби. Саме ці критерії визначають межу переходу до суворої санкції у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Сам собою такий підхід не є випадковим, оскільки формалізація дає змогу встановити порівняно чітку межу кримінально-правового оцінювання. Водночас тривалість відсутності не відображає реального змісту ситуації, у межах якої вчиняється відповідне діяння. Вона не враховує умов проходження служби, тривалості перебування в бойових діях, стану здоров'я військовослужбовця, рівня фізичного та психоемоційного виснаження, а також інших об'єктивних чинників, що можуть визначати характер його поведінки.

Отже, часовий критерій виконує функцію юридичної межі, але не забезпечує належної диференціації кримінальної відповідальності.

У теорії кримінального права покарання розглядається як результат індивідуалізованого правозастосування, що має забезпечувати відповідність кримінально-правового реагування характеру та ступеню суспільної небезпеки вчиненого діяння. Як підкреслює Р. Ш. Бабанли, визначення виду та розміру покарання повинно здійснюватися з урахуванням тяжкості кримінального правопорушення, даних про особу винного та інших юридично значущих обставин, що забезпечує досягнення справедливості покарання [3, с. 114]. Водночас формальне застосування санкції без належного врахування зазначених критеріїв створює ризик формалізації кримінально-правового реагування та порушення принципу індивідуалізації [3, с. 86].

У цьому контексті важливого значення набуває проблема визначення караності кримінального правопорушення як елементу кримінально-правової політики. Як зазначає Ю. А. Пономаренко, встановлення меж покарання має здійснюватися з урахуванням ступеня суспільної небезпеки діяння та забезпечувати пропорційність кримінально-правового впливу [4, с. 302–325]. Санкція кримінально-правової норми повинна відображати реальні відмінності в тяжкості правопорушень і передбачати можливість диференційованого реагування [4, с. 376].

Отже, індивідуалізація покарання та диференціація кримінальної відповідальності є взаємопов'язаними елементами кримінально-правового регулювання, що забезпечують відповідність покарання фактичним обставинам вчинення діяння. За відсутності належної диференціації на рівні санкції можливість врахування таких обставин фактично переноситься на рівень правозастосування.

У сучасних дослідженнях військових кримінальних правопорушень увага приділяється переважно аналізу їх кримінально-правової природи та особливостям кваліфікації в практиці застосування кримінального законодавства. Зокрема, у працях О. В. Ободовського [5] та І. М. Федорчука [6] акцент зроблено на характеристиці складу кримінального правопорушення та особливостях його правозастосування. За таких умов питання диференціації кримінальної відповідальності, а саме відповідності санкції різному ступеню суспільної небезпеки діяння, залишається поза належною увагою, що зумовлює потребу в його самостійному науковому аналізі.

Водночас у науковій літературі наголошується на важливості врахування реальних умов проходження військової служби та фактичних обставин вчинення діяння. Такий підхід дає змогу забезпечити більш точне кримінально-правове оцінювання та уникнути формалізму в правозастосуванні.

Показовим у контексті оцінювання ефективності чинної моделі кримінально-правового реагування на самовільне залишення військової частини є те, що після посилення відповідальності 2022 року законодавець фактично встановив жорстку та уніфіковану санкцію у формі позбавлення волі без альтернативних видів покарання.

Водночас результати сучасних досліджень засвідчують, що така модель не враховує різноманіття фактичних ситуацій, у яких вчиняється відповідне діяння. У наукових працях звертається увага на множинність причин самовільного залишення військової частини, серед яких поряд із ухиленням від служби виокремлюються об'єктивні обставини проходження військової служби, зокрема виснаження, медичні та сімейні обставини, конфлікти з командуванням, що відображено в працях О. О. Дабіжі та М. М. Коби [7; 8].

За таких умов застосування уніфікованої санкції до різних за своїм змістом ситуацій не забезпечує належної диференціації кримінально-правового реагування, а її недоліки компенсуються додатковими процедурними інструментами. Відтак проблема полягає не стільки в суворості покарання, скільки в недиференційованості санкції. Л. П. Брич вважає, що диференціація кримінальної відповідальності неминуче зумовлює появу складів злочинів зі спільними ознаками, що зі свого боку потребує їхнього чіткого розмежування в процесі правозастосування [9]. Отже, відсутність належної диференціації санкції унеможливорює адекватне врахування відмінностей між різними випадками самовільного залишення військової частини.

Схожий підхід простежується і в дослідженнях В. В. Голець та А. С. Попович з проблем кваліфікації самовільного залишення військової частини. Науковці звертають увагу на складність практичного розмежування окремих форм самовільного залишення військової частини, а також на значення встановлення юридично значущих ознак для правильної кримінально-правової кваліфікації відповідного діяння [10, с. 365–367]. У цьому аспекті автори фактично підтверджують домінування формально-юридичного підходу до оцінювання поведінки військовослужбовця в межах застосування статті 407 КК України.

Водночас тривалість відсутності не завжди відображає реальний зміст ситуації, оскільки не дає змогу врахувати умови проходження військової служби, зокрема участь у бойових діях, надто довгострокове перебування на позиціях, стан здоров'я, наслідки фізичного та психоемоційного виснаження, дезадаптацію, відсутність належної ротації чи інші об'єктивні чинники. За таких умов формально однакові прояви СЗЧ можуть мати різну соціально-психологічну природу та істотно відмінний рівень фактичної зумовленості поведінки військовослужбовця, що ставить під сумнів справедливність єдиного підходу до кримінально-правового реагування. Це особливо помітно під час зіставлення випадків самовільного залишення військової частини після тривалого перебування в зоні інтенсивних бойових дій і випадків ухилення від служби поза умовами безпосереднього бойового навантаження. Практика призначення покарання за СЗЧ також свідчить про істотну неоднорідність фактичних обставин вчинення цього кримінального правопорушення, які не завжди мають належне відображення в законодавчій конструкції санкції.

Отже, часовий критерій виконує функцію формальної юридичної межі, проте сам собою не забезпечує змістовної диференціації кримінально-правового реагування. Такий висновок узгоджується і з аналізом спеціальної літератури, присвяченої самовільному залишенню військової частини. Зокрема, В. С. Березняк, досліджуючи особливості конструкції складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, звертає увагу на поєднання в цій нормі різних форм діяння, строків, суб'єктів та умов його вчинення, що, з одного боку, дає змогу диференціювати кримінальну відповідальність, а з іншого – ускладнює правозастосовну практику [11, с. 3001].

Аналогічно в дослідженні О. О. Обіход [12] самовільне залишення військової частини або місця служби розглядається як самостійний об'єкт комплексного кримінально-правового аналізу, що охоплює теоретичні, методологічні та правові засади кримінальної відповідальності за вчинення такого діяння. Цей підхід має важливе значення для теоретичного осмислення змісту статті 407 КК України, однак водночас свідчить про переважну орієнтацію на системно-правову характеристику відповідного складу кримінального правопорушення.

Близьку позицію висловлює З. А. Загине́й-Заболотенко. Узагальнюючи правові позиції Верховного Суду щодо кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених статтями 407 та 408 КК України, вона звертає увагу на складну конструкцію статті 407 КК України, в якій законодавець поєднує характеристики діяння (зокрема, його тривалість) із особливостями суб'єкта, що ускладнює правозастосування [13, с. 340]. Водночас аналіз правових позицій Верховного Суду свідчить, що під час розмежування самовільного

залишення військової частини та дезертирства визначальне значення має не тривалість відсутності, а зміст суб'єктивної сторони [13, с. 341]. Так, навіть за наявності формально визначених критеріїв законодавчої конструкції, кваліфікаційний підхід у судовій практиці орієнтується переважно на встановлення окремих юридичних ознак складу кримінального правопорушення, що обмежує врахування фактичних умов проходження військової служби.

Проблема кримінально-правового регулювання самовільного залишення військової частини не вичерпується формальним характером кваліфікації відповідного діяння. Як свідчить аналіз наукових досліджень і судової практики, основна увага приділяється встановленню юридичних ознак складу кримінального правопорушення, його відмежуванню від суміжних діянь і визначенню критеріїв кваліфікації. Однак такий підхід залишає поза належною увагою питання внутрішньої побудови санкції статті 407 КК України та її здатності забезпечити диференційоване кримінально-правове реагування залежно від реального змісту конкретної ситуації. Саме на цьому рівні виявляється ключова проблема: за наявності різноманітних за своїми фактичними характеристиками випадків самовільного залишення військової частини законодавець використовує переважно уніфіковану модель покарання, що обмежує можливості врахування ступеня суспільної небезпеки діяння та особливостей його вчинення.

У цьому контексті сама нормативна конструкція статті 407 КК України не існує ізольовано. Вона функціонує у взаємозв'язку зі статтею 65 КК України, яка закріплює загальні засади призначення покарання, та з частиною п'ятою статті 401 КК України, яка за певних умов допускає звільнення від кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство, якщо вони вчинені вперше в період дії воєнного стану. Процесуальний механізм реалізації такого звільнення пов'язаний також із положеннями статей 286–288 КПК України. Уже сама потреба законодавчо вводити спеціальний виняток для пом'якшення наслідків застосування статті 407 КК України свідчить, що базова санкція не завжди забезпечує справедливий результат без додаткового коригування.

У цьому зв'язку показовим є те, що в судовій практиці стаття 407 КК України нерідко застосовується в поєднанні з механізмом звільнення від кримінальної відповідальності. Це означає, що санкція не завжди функціонує як самодостатній інструмент реагування, а її наслідки пом'якшуються за допомогою спеціальних нормативних конструкцій. Така ситуація не спростовує значення самої санкції, але вказує на її внутрішню напруженість: з одного боку, законодавець установлює сувору модель реагування, а з іншого – одночасно створює правовий механізм відступу від неї. Саме тому проблема полягає не лише в жорсткості покарання, а передусім у відсутності належної диференціації на рівні самої санкції.

Схожі проблеми зазначаються і в сучасних дослідженнях забезпечення військової дисципліни в умовах воєнного стану. Так, Т. Ніколаєнко та О. Осінський звертають увагу на те, що зміни кримінального законодавства у сфері відповідальності за самовільне залишення військової частини призвели до виникнення прогалин у механізмі притягнення військовослужбовців до відповідальності та формування неоднозначної правозастосовної практики [14, с. 223–225]. Автори також наголошують на потребі в диференціації відповідальності за порушення військової дисципліни в умовах воєнного стану [14, с. 222].

Крім того, чинна модель кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини не може бути оцінена поза контекстом принципу верховенства права, закріпленого в статті 8 Конституції України, та принципу рівності громадян перед законом, передбаченого статтею 24 Конституції України. Якщо однакова санкція поширюється на об'єктивно різні ситуації, а практичне пом'якшення її наслідків залежить від додаткових процедурних механізмів, постає питання про відповідність такої конструкції вимогам правової визначеності, пропорційності та справедливості.

Отже, нормативна конструкція статті 407 КК України в умовах воєнного стану характеризується поєднанням суворої уніфікованої санкції, формального критерію розмежування кримінальної відповідальності та спеціальних механізмів коригування наслідків її застосування. Саме така побудова норми створює підстави для висновку, що проблема кримінально-правового регулювання в цій сфері полягає не лише в питанні суворості покарання, а значно більшою мірою – у внутрішній недиференційованості санкції та її обмежених здатності врахувати різний ступінь суспільної небезпеки конкретних форм самовільного залишення військової частини або місця служби.

У кримінально-правовій доктрині диференціація кримінальної відповідальності розглядається як одна із ключових умов забезпечення справедливості покарання та його відповідності ступеню суспільної небезпеки діяння. Її сутність полягає у встановленні різної за суворістю кримінально-правової реакції залежно від характеру вчиненого правопорушення, особи винного та інших юридично значущих обставин. Як зазначає Л. П. Брич [8], диференціація кримінальної відповідальності передбачає нормативне розмежування кримінально-правових наслідків, що унеможливорює формалізований підхід до застосування норми та забезпечує адекватність кримінально-правового реагування. Водночас відсутність належної диференціації в санкції кримінально-правової норми призводить до її уніфікації, внаслідок чого різні за фактичним змістом діяння охоплюються однаковою моделлю відповідальності. За таких умов можливість врахування індивідуальних обставин переноситься з рівня законодавчого регулювання на рівень правозастосування, що зумовлює підвищення ролі судового розсуду та потребу у використанні додаткових правових механізмів для корекції кримінально-правових наслідків.

З урахуванням зазначених теоретичних положень особливого значення набуває аналіз судової практики, який дає змогу оцінити рівень реалізації принципу диференціації кримінальної відповідальності в правозастосуванні.

Аналіз судової практики свідчить про відсутність належної диференціації кримінально-правового реагування в межах застосування статті 407 КК України та наявність суперечливих підходів до визначення кримінально-правових наслідків за об'єктивно схожих обставин. Наведені приклади свідчать про те, що навіть за наявності індивідуалізованих чинників суди змушені діяти в межах жорстко визначеної санкції, що обмежує можливості диференційованого кримінально-правового реагування.

У низці вироків за самовільне залишення військової частини в умовах воєнного стану суди призначають реальне покарання у виді позбавлення волі строком від п'яти до шести років з огляду переважно на формальне встановлення складу кримінального правопорушення. У таких випадках простежується розрив між формальною придатністю військовослужбовця до проходження служби та його реальним фізичним і психоемоційним

станом. Це зумовлює конфлікт між медичними та кримінально-правовими критеріями оцінювання стану особи, за якого об'єктивні медичні обставини (зокрема, поранення, тяжкі захворювання, потреба в лікуванні) не узгоджуються з юридичною кваліфікацією, що ґрунтується на формальному визнанні придатності до служби. За таких умов виникає ризик криміналізації поведінки, що має вимушений характер, оскільки дії, зумовлені об'єктивним станом здоров'я або потребою в лікуванні, кваліфікуються як кримінальне правопорушення незалежно від фактичних причин їхнього вчинення. Призначення покарання у виді позбавлення волі строком п'ять років за наявності обставин, пов'язаних зі станом здоров'я, потребою в лікуванні чи іншими об'єктивними чинниками, ставить під сумнів відповідність такого покарання ступеню суспільної небезпеки діяння й порушує баланс між характером вчиненого та суворістю санкції. За таких умов виникають підстави стверджувати про порушення принципу справедливості покарання.

У результаті кримінально-правове оцінювання поведінки особи здійснюється переважно на підставі її формального статусу та факту самовільної відсутності без належного врахування фактичних умов, які об'єктивно впливають на можливість виконання обов'язків військової служби. У наведених випадках простежується відсутність ефективних правових механізмів реагування на ситуації, пов'язані з погіршенням стану здоров'я військовослужбовця. Реалізація кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини значною мірою залежить від позиції командира військової частини, зокрема щодо можливості подальшого проходження служби та надання відповідних погоджень. За таких умов кримінально-правові наслідки визначаються не лише змістом норми закону, але й адміністративним рішенням посадової особи, що має дискреційний характер. Схожі проблеми простежуються і в сучасних дослідженнях практики протидії самовільному залишенню військової частини. Так, О. П. Рябчинська, К. М. Плутицька та Д. А. Рябчинський звертають увагу на складність координації механізмів реагування на випадки самовільного залишення військової частини та потребу в узгодженій взаємодії правоохоронних органів і військового командування [15, с. 114–115]. У цьому аспекті автори фактично підтверджують, що ефективність реалізації кримінально-правових механізмів значною мірою залежить не лише від змісту кримінально-правової норми, а й від особливостей практичного механізму її застосування.

Така залежність підриває принцип правової визначеності, створює ризики нерівності в застосуванні права та підвищує ймовірність зловживань. Вирішальним чинником притягнення до кримінальної відповідальності в таких справах є саме формальна наявність ознак складу правопорушення, що зумовлює формалізований характер кримінально-правового реагування й обмежує можливості врахування змістовних обставин конкретної ситуації.

Наприклад, у вироку Ківерцівського районного суду Волинської області 2026 року у справі № 158/79/26 особу засуджено до позбавлення волі строком п'ять років з огляду на сам факт самовільної відсутності без належного дозволу командування [16]. Аналогічний підхід простежується і в інших рішеннях, зокрема в справі № 344/10428/23, де призначене покарання залишено без змін судом апеляційної інстанції, що свідчить про послідовне застосування каральної моделі реагування незалежно від індивідуалізованих чинників [17]. Водночас такі чинники не набувають визначального значення в механізмі

кримінально-правового оцінювання, не впливають на кваліфікацію діяння та не призводять до пом'якшення відповідальності. Призначення покарання у виді позбавлення волі строком п'ять років навіть за наявності обставин, пов'язаних зі станом здоров'я, лікуванням чи іншими об'єктивними чинниками, свідчить про обмеженість можливостей індивідуалізації покарання в межах санкції статті 407 КК України.

Характерною ознакою такої практики є домінування формально-юридичного підходу до оцінювання поведінки військовослужбовця, за якого вирішальним визнається сам факт самовільної відсутності, тоді як обставини, пов'язані зі станом здоров'я, проходженням лікування, тривалим перебуванням у зоні бойових дій або психоемоційним виснаженням, не набувають самостійного значення в механізмі визначення кримінально-правових наслідків. У результаті відбувається фактичне нівелювання ролі індивідуалізації покарання як одного із базових принципів кримінального права.

Зазначена практика загалом узгоджується із позицією Верховного Суду, відповідно до якої призначення покарання здійснюється в межах санкції відповідної частини статті з урахуванням обставин кримінального правопорушення й даних про особу винного (постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12.01.2021 у справі № 148/1536/18) [18]. Відповідні підходи узгоджуються із положеннями статті 65 КК України, яка передбачає потребу в індивідуалізації покарання з урахуванням тяжкості правопорушення, особи винного та обставин справи.

Водночас такий підхід має реалізовуватися з урахуванням загальних засад призначення покарання, які передбачають його індивідуалізацію залежно від тяжкості правопорушення, особи винного та обставин справи (п. 1, 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання») [19]. Однак у фактичній практиці застосування норми ці вимоги нерідко набувають формального характеру, що зумовлює ігнорування індивідуалізованих чинників.

Відповідно до частини п'ятої статті 401 КК України особа, яка вперше вчинила самовільне залишення військової частини або місця служби, може бути звільнена від кримінальної відповідальності за наявності визначених законом умов, зокрема в разі добровільного повернення до місця служби та за відсутності інших обтяжливих обставин. Реалізація цього положення має своє відображення в судовій практиці, де зазначений механізм використовується як засіб пом'якшення наслідків застосування суворої санкції статті 407 КК України. Так, в ухвалі Основ'янського районного суду м. Харкова від 14 травня 2025 року в справі № 646/4348/25 (№ судового провадження 1-кп/646/1190/2025) суд, встановивши наявність складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, з урахуванням добровільного повернення військовослужбовця до місця служби, наявності письмової згоди командира на продовження проходження служби та відсутності попередніх правопорушень застосував положення ч. 5 ст. 401 КК України та звільнив особу від кримінальної відповідальності [20]. Аналогічний підхід простежується і в судовій практиці, зокрема в ухвалі Шосткинського міськрайного суду Сумської області у справі № 589/229/26, у якому за зіставних фактичних обставин зроблено висновок про можливість відмови від застосування санкції статті 407 КК України [21].

Водночас наведені обставини свідчать про те, що застосування положень частини п'ятої статті 401 КК України значною мірою залежить від позиції командира військової частини щодо можливості подальшого проходження служби, що фактично надає цьому чиннику вирішального значення у визначенні кримінально-правових наслідків.

Зазначені рішення демонструють, що в разі коли фактичні обставини справи виходять за межі типової ситуації дисциплінарного правопорушення, суди змушені вдаватися до застосування спеціальних нормативних механізмів, які формально не є елементами санкції статті 407 КК України.

Порівняння наведених підходів дає підстави для висновку, що в межах кримінально-правового регулювання відповідальності за самовільне залишення військової частини фактично співіснують дві моделі кримінально-правового реагування: каральна, яка передбачає застосування суворої санкції у виді позбавлення волі, та компенсаторна, що реалізується через механізми звільнення від кримінальної відповідальності. Така подвійність кримінально-правового реагування є прямим наслідком недиференційованої побудови санкції та свідчить про її нормативну неспроможність забезпечити справедливий результат без застосування додаткових правових механізмів.

Недиференційований характер санкції статті 407 КК України проявляється в тому, що особи, які вчинили самовільне залишення військової частини з об'єктивних причин (зокрема, через стан здоров'я чи потребу в лікуванні), та особи, які свідомо ухиляються від проходження служби, фактично підпадають під однакову модель кримінально-правового реагування. За таких умов санкція не розрізняє принципово різні за своїм змістом і ступенем суспільної небезпеки ситуації.

У результаті функція диференціації кримінальної відповідальності фактично переноситься з рівня законодавця на рівень правозастосування, що зумовлює варіативність кримінально-правових наслідків і підвищує залежність їхнього визначення від судового розсуду. Водночас законодавча конструкція статті 407 КК України не забезпечує достатніх інструментів для належного врахування фактичних умов проходження служби, причин відсутності та поведінки особи після вчинення діяння. Існування спеціальних механізмів звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема в разі добровільного повернення до місця служби, фактично виконує компенсаторну функцію щодо недосконалості санкції.

Отже, санкція статті 407 КК України функціонує як уніфікований інструмент кримінально-правового реагування, який не забезпечує належної диференціації кримінальної відповідальності та адекватного врахування різноманітності фактичних обставин вчинення діяння, що обумовлює потребу її концептуального перегляду.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує такі результати:

1. Чинна редакція статті 407 КК України побудована на формалізованому підході до розмежування кримінально караної та некримінальної поведінки. Визначальним критерієм у межах цього підходу є тривалість самовільної відсутності військовослужбовця, що забезпечує формальну визначеність кваліфікації, проте не відображає фактичного змісту ситуації, у якій вчиняється діяння.

2. Санкція статті 407 КК України має уніфікований і недиференційований характер. Однакова модель кримінально-правового реагування застосовується як до випадків, зумовлених об'єктивними умовами проходження військової служби, так і до свідомого

ухилення від її проходження, що не забезпечує належного врахування ступеня суспільної небезпеки діяння.

3. У межах чинного кримінально-правового регулювання відповідальності за самовільне залишення військової частини фактично сформувалося співіснування двох моделей кримінально-правового реагування – каральної та компенсаторної. Наявність останньої свідчить про неспроможність базової санкції самостійно забезпечити справедливий і диференційований результат.

4. За відсутності належної диференціації на рівні кримінально-правової норми функція врахування відмінностей між різними за змістом випадками самовільного залишення військової частини фактично переноситься у сферу судового розсуду. Така ситуація зумовлює варіативність кримінально-правових наслідків, нестабільність правозастосовної практики та знижує рівень правової визначеності.

5. Часовий критерій визначає формальну межу криміналізації, однак не забезпечує змістовної диференціації кримінально-правового реагування, оскільки не відображає реального ступеня суспільної небезпеки відповідних діянь.

6. Недосконалість кримінально-правового регулювання відповідальності за самовільне залишення військової частини має структурний характер і полягає в невідповідності санкції реальним умовам її застосування, що зумовлює використання компенсаторних механізмів і не забезпечує належного балансу між цілями покарання та фактичними умовами проходження військової служби.

7. Удосконалення кримінально-правового регулювання в цій сфері пов'язується з переглядом підходів до побудови санкції статті 407 КК України, зокрема через розширення альтернативних видів покарання та запровадження критеріїв диференціації кримінальної відповідальності залежно від характеру та причин самовільного залишення військової частини.

Отже, недиференційований характер санкції статті 407 КК України не лише обмежує можливості індивідуалізації покарання, а й об'єктивно переносить функцію диференціації кримінальної відповідальності на рівень судового розсуду, що не відповідає вимогам правової визначеності та стабільності правозастосування. З урахуванням викладеного доцільним є перегляд підходів до побудови санкції статті 407 КК України через запровадження диференційованої моделі кримінально-правового реагування, яка передбачала б варіативність санкцій залежно від характеру причин самовільного залишення військової частини, умов проходження служби та поведінки особи після вчинення діяння.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням критеріїв диференціації кримінальної відповідальності та обґрунтуванням напрямів удосконалення санкції статті 407 КК України з урахуванням фактичних умов проходження військової служби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кавунська А. О., Корнієнко М. В., Шкута О. О. Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспект : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 209 с.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III.

3. Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади : монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. 488 с.
4. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.
5. Ободовський О. В. Військові кримінальні правопорушення: теорія і практика : монографія. Одеса : Юридична література, 2023. 652 с.
6. Федорчук І. М. Обставини, які обтяжують покарання за Кримінальним кодексом України : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 240 с.
7. Дабіжа О. О. Про деякі процесуальні особливості звільнення від кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство. *Юридичний вісник*. 2025. № 1. С. 203–212. DOI : <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.26>
8. Коба М. М. Самовільне залишення служби як форма ухилення від обов'язку захисту країни в умовах триваючої війни: організаційно-правові аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 2, ч. 2. С. 368–374. DOI : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.58>
9. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.
10. Голець В. В., Попович А. С. Особливості кваліфікації самовільного залишення частини або місця служби (ст. 407 КК України). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1. С. 363–367. DOI : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.58>
11. Березняк В. С. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби. *Наукові інновації та передові технології*. 2026. № 2 (54). С. 2994–3003. DOI : [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-2\(54\)-2994-3003](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-2(54)-2994-3003)
12. Обіход О. В. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2025. 242 с.
13. Загиней-Заболотенко З. А. Самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство (статті 407 та 408 Кримінального кодексу України): основні правові позиції Верховного Суду щодо кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 328–332. URL : https://lsej.org.ua/12_2023/84.pdf (дата звернення: 07.05.2026).
14. Ніколаєнко Т., Осінський О. Актуальні питання забезпечення військової дисципліни у разі самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану: кримінально-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 222–229. DOI : <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-1-222-229>
15. Рябчинська О. П., Плутицька К. М., Рябчинський Д. А. Взаємодія правоохоронних органів у протидії самовільному залишенню військової частини або місця служби. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 6, ч. 3. С. 110–116. DOI : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.16>
16. Вирок Ківерцівського районного суду Волинської області у справі № 158/79/26 / Єдиний державний реєстр судових рішень.

17. Матеріали судового провадження у справі № 344/10428/23 / Єдиний державний реєстр судових рішень.
18. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12.01.2021 у справі № 148/1536/18 (провадження № 51-4685км20) / Єдиний державний реєстр судових рішень.
19. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>
20. Ухвала Основ'янського районного суду м. Харкова від 14 травня 2025 року у справі № 646/4348/25 / Єдиний державний реєстр судових рішень.
21. Ухвала суду у справі № 589/229/26 / Єдиний державний реєстр судових рішень.

Дата надходження 24.02.2026

Дата прийняття 11.03.2026

Дата рекомендації 28.05.2026

Дата публікації 30.06.2026